

**XALQARO MIQYOSIDA DAVLAT HARIDLARI AUDITINI
MAQSADI, VAZIFALARI VA O‘TKAZILISH BOSQICHLARI.**

Toshkent davlat iqtisodiyot Universiteti

“Moliyaviy tahlil” kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Usmonova Xulkara Askarovna

Xalqaro miqyosdagi davlat xaridlari auditi, xalqaro tashkilotlar yoki turli davlatlarning markaziy va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladigan xaridlar (jumladan, tovarlar, xizmatlar va ishlar xaridi) ustidan mustaqil, tizimli va huquqiy-me’yoriy asoslangan tekshiruv jarayonidir. Ushbu audit jarayonining asosiy maqsadi: davlat mablag‘larining qanday sarflangani, bu xarajatlar qonuniy, maqsadga muvofiq, iqtisodiy jihatdan samarali va shaffof bo‘lganini aniqlashdan iborat. Davlat xaridlari har bir davlatning iqtisodiy siyosatida muhim o‘rin egallaydi. Ular orqali davlat organlari ijtimoiy, infratuzilma, mudofaa va boshqa muhim sohalarda o‘z funksiyalarini amalga oshiradi. Shu sababli, ushbu xarajatlarning qonuniy, samarali va maqsadga muvofiq amalga oshirilishini ta’minlash dolzarb vazifadir. Xalqaro tajriba ko‘rsatadiki, davlat xaridlari auditi bu boradagi muhim nazorat mexanizmidir. Boshqacha aytganda, xalqaro miqyosdagi audit faqatgina hisob-kitobni tekshirish emas, balki xaridlar siyosati va amaliyotining barcha bosqichlarini baholovchi keng qamrovli monitoring tizimidir.

Xalqaro miqyosda davlat xaridlari auditi siyosati — bu davlatlar yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan xarid faoliyatini huquqiylik, maqsadga muvofiqlik, iqtisodiy samaradorlik va shaffoflik mezonlari asosida baholashni ta’minlaydigan, adolatli va tizimli nazorat mexanizmlarini shakllantirishga qaratilgan institutsional va strategik yondashuvdir.

Davlat yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan xaridlar ustidan adolatli, samarali va shaffof nazoratni tashkil etishga yo‘naltirilgan strategik yondashuvdir.

Uning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Davlat mablag‘laridan oqilona va samarali foydalanishni ta’minlash.
- Korrupsiyani kamaytirish va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish
- Shaffoflik va hisobdorlikni oshirish
- Xalqaro moliyaviy tashkilotlar oldidagi ishonchni mustahkamlash
- Xarid jarayonlarining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta’minlash
- Xarid tizimining institutsional va tashkiliy jihatdan rivojlanishiga hissa qo‘shish

Xalqaro miqyosdagi davlat xaridlari auditi vazifalari. Xalqaro davlat xaridlari auditi - davlatlar yoki xalqaro moliyalashtiruvchi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan xarid jarayonlarini tizimli ravishda tahlil qilish, baholash va ularning ustidan nazorat o‘rnatishga qaratilgan, strategik va institutsional ahamiyatga ega faoliyat turidir. Ushbu audit faoliyati davlat mablag‘larining qonuniy, maqsadga muvofiq, samarali va shaffof tarzda sarflanishini ta’minlash yo‘lida muhim nazorat mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

Audit jarayoni nafaqat moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligini tekshirish, balki xarid siyosati, tender jarayonlari, shartnoma shartlari va ularning ijrosi ustidan ham chuqur tahliliy monitoringni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy institutlar (masalan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa Ittifoqi) tomonidan ajratilgan mablag‘lar doirasida amalga oshiriladigan xaridlar ustidan audit jarayoni maxsus xalqaro standartlarga asoslangan holda olib boriladi.

Xalqaro miqyosdagi davlat xaridlari auditi quyidagi asosiy vazifalarni bajarishga yo‘naltirilgan:

1.Xarid jarayonlarining qonuniyligini aniqlash – xarid faoliyati milliy qonunchilik va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiqligini tekshirish;

2.Mablag‘larning maqsadga muvofiq sarflanishini baholash – xarid qilingan tovar, ish yoki xizmatlar real ehtiyojlar asosida amalga oshirilganini aniqlash;

3.Iqtisodiy samaradorlik va oqilonalikni tahlil qilish – xaridlar eng maqbul shartlarda va tejamkorlik prinsiplariga rioya qilgan holda bajarilganmi, degan savollarga javob topish;

4.Shaffoflik va hisobdorlik darajasini o‘rganish – xarid jarayonlari ochiq tarzda amalga oshirilganmi, bu borada jamoatchilik va xalqaro hamjamiyat uchun ochiq ma’lumotlar mavjudmi;

5.Korrupsion xatarlar va manfaatlar to‘qnashuvini aniqlash – xarid jarayonida g‘irrom raqobat, tender soxtalashtirish, yoki korrupsiya holatlari mavjudligini aniqlash;

6.Xarid tizimidagi muammolarni tahlil qilish va takliflar ishlab chiqish – audit asosida tizimdagi institutsional kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi;

7.Xalqaro moliyalashtirilgan loyihalarning shartnoma intizomiga rioya etilishini nazorat qilish – ajratilgan mablag‘lar belgilangan maqsadlar asosida sarflanganmi, bu jarayonlarda moliyaviy va huquqiy intizom saqlanganmi, shular baholanadi.

Shu bilan birga, xalqaro davlat xaridlari auditi audit qilinayotgan tashkilotlarning ichki nazorat tizimini baholash, tenderlarda raqobat muhitining mavjudligini aniqlash hamda xarid siyosatining xalqaro standartlarga (jumladan, INTOSAI tomonidan tavsiya etilgan ISSAI standartlariga) mosligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda davlat xaridlari auditini o‘tkazish bosqichlari.Xalqaro tajribada davlat xaridlari auditi murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli yondashuvni talab etadigan nazorat shaklidir. U nafaqat moliyaviy nazoratni, balki xarid faoliyatining qonuniylik, samaradorlik, shaffoflik va hisobdorlik kabi mezonlar asosida har tomonlama baholashni o‘z ichiga oladi. Ushbu audit turi xalqaro auditorlik maliyotida INTOSAI tomonidan ishlab chiqilgan ISSAI (International Standards of Supreme Audit Institutions) standartlariga tayanadi va quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Auditni rejalashtirish bosqichi- bu audit jarayonining muvaffaqiyati, avvalo, puxta rejalashtirish bosqichiga bog‘liq. Rejalashtirish bosqichi auditori tomonidan amalga oshiriladigan har bir keyingi harakatning strategik yo‘nalishini belgilaydi va auditoriyning professional shubhasini asoslash uchun zamin yaratadi.

2. Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish bosqichi - bu audit sifatini belgilovchi eng muhim bosqichlardan biri bu — ishonchli va obyektiv audit dalillarini to‘plashdir. Ma’lumot yig‘ish bosqichi – bu auditoriyning dalillar bazasini shakllantiruvchi asosiy komponent bo‘lib, ISSAI 100 (Fundamental Principles of Public-Sector Auditing) talablariga muvofiq, dalillar etarli, ishonchli va tegishli bo‘lishi kerak.

3. Audit bahosini shakllantirish bosqichi- bu bosqichda auditor yig‘ilgan dalillar asosida xolis baho va tahliliy xulosalar beradi. Baholash bosqichi auditning epistemologik yadro nuqtasi bo‘lib, u orqali audit natijalari aniqlik va asoslanganlik bilan shakllanadi.

4. Audit hisobotini tayyorlash bosqichi. – bu audit hisobotining shakli, mazmuni va sifati — butun audit jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi omil hisoblanadi. Audit hisobotlari davlat boshqaruvi tizimida qaror qabul qilish, resurslarni qayta taqsimlash va javobgarlikni oshirish vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Nazorat va monitoring bosqichi – bu audit jarayonining yakuni bu – amaliy natijalarning monitoringidir. Auditni yakuniy baholash u tomonidan yuzaga keltirilgan o‘zgarishlarga bog‘liq bo‘lib, audit faoliyatining ijtimoiy va institutsional samaradorligi ana shu bosqichda o‘z aksini topadi.

Xalqaro miqyosdagi davlat xaridlari auditini o‘tkazish bosqichlari — bu oddiy tekshiruv amaliyotidan farqli o‘laroq, ilmiy asoslangan, standartlashtirilgan va natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv vositasidir. Har bir bosqich o‘zaro bog‘liq bo‘lib, yakuniy maqsad — davlat mablag‘larining samaradorligini oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. ISSAI GUID 5280 – Guidance for Audits of Public Procurement INTOSAI tomonidan tayyorlangan, davlat xaridlari auditi bo‘yicha ko‘rsatma. Audit maqsadlari, auditi qachon va qanday o‘tkazish, tekshiruv savollari va auditorlik mezonlari berilgan.

2. ISSAI GUID 5270 – Guideline for the Audit of Corruption Prevention in Public Procurement. Davlat xaridlari sohasida korrupsiya oldini olish choralari, xavf tahlili, tender bosqichlari, shartnoma ijrosi va nazorat kabi aspektlar yoritilgan.

3. Public Procurement: Theory, Practices and Tools (J. Grandia va boshqalar). Ushbu ochiq kirishli (open access) tekst kitob davlat xaridlari nazariyasi, amaliyoti va vositalarini tushuntiradi.

4. Practice Guide: Auditing Procurement in the Public Sector (The IIA) Ichki audit nuqtai nazaridan, xarid jarayonlarini tekshirish va yaxshilash bo‘yicha amaliy qo‘llanma.

5. Auditing the Procurement Function — David O’Regan Xarid funksiyasini audit qilish metodlari, ichki nazorat, tender bosqichlari va risklar.

6. Government Procurement, 5th Edition / Paul Emanuelli Kanada qonunchiligi va amaliy tajribalar asosida, xarid jarayonlari va audit uchrashadigan huquqiy-asosiy masalalarni yoritadi.

7. Procurement Fraud Handbook (GSA OIG) / Xaridlarda firibgarlik (fraud) holatlari, audit indikatorlari, oldini olish va aniqlash yo‘llari haqida.

8. Amaliy maqolalar va tadqiqotlar (so‘nggi yillar) / Ichki audit va davlat xaridlari boshqaruvi bo‘yicha so‘nggi adabiyotlar va maqolalar (masalan, raqamli usullar bilan firibgarlikni aniqlash va ichki audit amaliyotlari). (Misol uchun: maqolalar va sistematik sharhlar 2023–2025 yillarda).

9. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat xaridlari to‘g‘risida”gi qonuni (so‘nggi tahrirlar va kuchga kirish sanalari) / Lex.uz sahifasi (ruxsat etilgan tahrirlar, 2024–2025 yangilanishlari bilan). O‘zbek tilida rasmiy qonun matni.

10. Mahalliy va hududiy maqolalar, o‘quv qo‘llanmalar O‘zbekcha o‘quv qo‘llanmalar, universitet darsliklari va ilmiy maqolalar: “Davlat xaridlari” ga oid o‘quv materiallari, ichki audit, hamda moliyaviy nazorat bo‘yicha maqolalar (cyberleninka, openscience va boshqalar orqali topish mumkin).